

ELMAN CƏFƏRLİ

*Naxçıvan Dövlət Universiteti**ecaferli@mail.ru*

UOT: 327.2

**AZOR ADALARI MUXTAR REGIONUNUN
HÜQUQİ-SİYASİ STATUSU**

Açar sözlər: *Portuqaliya, Azor adaları, muxtar region, status, səlahiyyət, Qanunverici Assambleya, Region Hökuməti, Respublika Nümayəndəsi*

Keywords: *Portugal, Azores, autonomous region, statute, authority, Legislative Assembly, Government of the Region, Republican Representative*

Ключевые слова: *Португалия, Азорские острова, автономный регион, статут, полномочие, Законодательная Ассамблея, Правительство Региона, Республиканский Представитель*

Portuqaliya Respublikasının Azor adaları Muxtar Regionu ölkənin qərb sahillərindən 1360 km qərbdə Atlantik okeanında yerləşən 9 məskunlaşmış və bir neçə kiçik vulkanik adadan ibarətdir. Arxipelaqın ümumi səth sahəsi 2322 km², əhalisi isə 247 min nəfərdir (ölkə əhalisinin 2,3%-i). Muxtariyyətin inzibati mərkəzi Ponta-Delqada şəhəridir. Adalar şimal-qərbdən cənub-şərqə doğru 644 km məsafədə uzanıb, Avropa ilə bir tərəfdən Afrika, digər tərəfdən Amerika arasında mühüm dəniz və hava tranzit məkanıdır.

Adaların kəşf olunması tarixi orta əsrlərə gedib çıxır. Hələ antik dövrlərdə karfagenlilərin və normanların, daha sonra ərəblərlə normanların izlərinə rast gəlinən [1, s. 6] adalar 1340-1345-ci illərdə avropalılar tərəfindən kəşf edilmiş, 1351-ci ildən genuyalıların coğrafi xəritələrində əks olunmuşdur. Portuqaliyalılar Azoru yenidən kəşf etmiş (1427), 1432-ci ildən portuqallarla yanaşı, flamandlar, fransızlar və digər Avropa xalqları adalarda məskunlaşmışlar. Adalar Portuqaliyanın tərkibinə 1439-cu ildə daxil edilmişdir [3, s. 25; 17]. Beləliklə, arxipelaq XV əsrdə, Portuqaliyanın hökmran dəniz dövləti olduğu zaman, böyük coğrafi kəşflər dövründə tutulmuşdur.

Adaların siyasi-inzibati birləşməsi istiqamətində ilk addım hələ XVI əsrdə kral I Manuel (1495-1521) tərəfindən atılmışdı. Məskunlaşdıqdan sonra və XVIII əsrdə markiz S.Pombalanın (kral I Jozenin (1750-1777) dövründə ölkənin idarəçiliyində mühüm rol oynamış siyasi xadim – E.C.) mərkəzləşdirmə islahatlarınadək arxipelaq onu öz kapitanları vasitəsi ilə idarə edən sahibkara məxsus idi. Lakin bu dövrdə vacib səlahiyyətləri öz əllərində cəmləşdirən və adalarda gündəlik həyatın tənzimlənməsinə cavabdeh olan yerli agentlər, magistrat kapitanları və inzibati vəzifə tutan şəxslər onları qabaqlayıb. Beləliklə, arxipelaqda idarəetmə sistemi təşəkkül tapır, güclü yerli hakimiyyət formalaşır, Azorun tərəqqi mərhələsi başlanır. Pombalanın dövründə mütləqiyyətin güclənməsi ilə Azorun administrasiyası birləşdirildi və general-kapitan vəzifəsinin təsis edilməsi ilə mərkəzləşdirildi [5, s. 104-105; 12, s. 255-284]. Bu, arxipelaq tarixində mərkəzi hakimiyyətin yerli inzibati idarəçilik üzərində tam nəzarəti ələ almaq üçün ilk cəhdi idi. General-kapitan monarxiyanın Azordakı nümayəndəsi idi. Bu vəzifənin təsis edilməsi yerli hakimiyyət orqanlarının hüquq və səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılması ilə nəticələnmişdi. Hakimiyyətin bir adanın rəhbərliyi altında birləşdirilməsi digər adalarda yerli hakimiyyətin məhdudlaşdırılması hesabına baş verirdi. Bu dövrdə dövlət general-kapitan vasitəsi ilə yerli təşəbbüsü ləğv edirdi. Arxipelaqın identikliyinə dair iddialar kəskin şəkildə rədd edilirdi [5, s. 106].

Avropanın Hindistan, Afrika və Amerika ilə ticarətində Azor mühüm tranzit rolunu oynasa da, bu, arxipelaqa əhəmiyyətli gəlir gətirmirdi. Hər bir ada bir-biri ilə əlaqəsi olmayan yerli idarəetməyə malik idi, hətta bəzi adalar bir neçə kapitanlığa bölünmüşdü. Müvafiq siyasi-inzibati problemlərin həlli səlahiyyətinə malik olmadıqda, ayrı-ayrı adalar belə problemlərinin həllinə kömək üçün bir-birinə deyil, Lissabona müraciət edirdilər. Adaların general-kapitanın hakimiyyəti altında birləşdirilməsi dövlətin

arxipelaqın işlərinə müdaxiləsini artırır, 8 ada doqquzuncunun – Terseyranın xeyrinə öz səlahiyyətlərini itirirdi. Buna görə də digər adalar ilk növbədə Terseyradan muxtariyyət istəyirdi. Üçüncü böyük ada olan Terseyraya tabeçilikdən həmişə narazı qalan ən böyük ada olan San-Migelin əhalisi general-kapitandan muxtariyyət, kral sarayından isə əks-mərkəzləşdirmə tələb edirdi. 1833-cü ildə adanın bələdiyyələri krala Terseyradan ayrılma xahişi ilə müraciət etdi. Kral hökuməti bir sıra güzəştlərə getdi, lakin məhkəmə, hərbi və ruhani hakimiyyət mərkəzləşdirilmiş saxlanıldı [12, s. 125-127].

Lakin cəmi 3 il sonra Azorun inzibati idarəçiliyi yenidən dəyişdirildi. Qanunvericilər adaları coğrafi yaxınlığa görə üç siyasi-inzibati qrupa bölərək regionlar yaratdılar və hər birini regionun paytaxtının adı ilə adlandırdılar. Nəticədə şərq adaları (San-Migel və Santa-Mariya) qrupunu əhatə edən Ponta-Delqada, Piku və Fayal adaları istisna olmaqla, mərkəz adalarını (Terseyru, Qrasyoza və San-Jorji) əhatə edən Anqra-du-Eroizmu, Fayal, Piku və şərq adalarını (Floriş və Korvu) əhatə edən Horta regionları yaradıldı. Adalar bir general-kapitan əvəzinə, əvvəlcə prefekt, sonra general-administrator və nəhayət, region qubernatoru adlanan üç qubernator tərəfindən idarə olunmağa başladı. Bir-birindən asılı olmayan qubernatorlar kral hökuməti tərəfindən təyin edilib, hər şeydən əvvəl mərkəzi hakimiyyətin, qismən də Azorun maraqlarının təmin etmək üçün səlahiyyətlər almışdılar. Buna görə də adaların bir çox problemi həll olunmamış qalırdı [5, s. 107].

Coğrafi baxımdan ölkənin əsas ərazisindən çox uzaqda olsa da, arxipelaq həmişə Portuqaliyanın həyatında vacib rol oynamışdır. 1832-ci ildə kral I Migelin mütləqiyyət rejiminə qarşı Azordan başlanan mübarizə ölkədə konstitusion quruluşun bərqərar olması ilə nəticələnmişdi. XIX-XX əsrlər adalar üçün regional muxtariyyət cəhdləri ilə xarakterik olmuşdur. Azorun ilk muxtariyyət statutu 1895-ci ildə təsdiq edilmişdi. Əhalinin tələbləri qarşısında ölkə hökuməti həmin il martın 12-də Azorun elə rayonlarına muxtariyyət verməyə razılaşdı ki, bu ərazilərdə həmin status seçicilərin 2/3 səs çoxluğu ilə dəstəklənsin. Bu qərar mənşəcə azorlu olan baş nazir Hintze Ribeyronun (1893-1897) diktatura hökumətinin dekretində təsbit olunmuşdu. Bu, tam muxtariyyət deməkdən uzaq olsa da, muxtariyyət rejiminin institusionallaşmasına ilk cəhd kimi əhali tərəfindən sevinclə qarşılandı. Lakin Ponta-Delgada əgər dekreti dərhal qəbul etdisə, Anqra-du-Eroizmu onu yalnız bir neçə il sonra qəbul etdi, Horta regionu isə, ümumiyyətlə, dekreti heç vaxt qəbul etmədi.

1910-cu il oktyabrın 5-də Portuqaliyanın respublika elan edilməsi ilə bu sahədə geriləmə davam etdi. Müxtəlif aktlar vasitəsilə Azorun inzibati-təşkilati quruluşu müntəzəm dəyişdi. Əvvəlcə Azor əhalisinin muxtariyyət cəhdləri məhdudlaşdırıldı, sonra isə Salazarın “yeni dövlət” rejimində arxipelaqın muxtar qurumlarına əlavə səlahiyyətlər verildikən onları həyata keçirmək üçün maliyyə vasitələri kəsildi, əvəzində hökumət nümayəndələrinin adalarda maliyyə imkanları artırıldı. Bu, 1930-cu illərədək – ölkə parlamenti adaların muxtar rayonlarının statusunu ölkənin digər əyalət rayonlarının səviyyəsində azaldan qanunu qəbul edənədək davam etdi. Qanunda deyilirdi: “Muxtar regionların mülki qubernatorları (birbaşa hökumət tərəfindən çağırılan və onun qarşısında məsuliyyət daşıyan nümayəndələr) bu Qanunun verdiyi səlahiyyətlərlə yanaşı, hökumətin onlara verilməsini zəruri saydığı səlahiyyətlərə malik olmalıdır” (maddə 11) [13, s. 181-195].

Portuqaliyanın 1933-cü il Konstitusiyası ölkəni “unitar və korporativ respublika” elan etdi, arxipelaqlar heç bir xüsusi status almadı. Azorun yekun konstitusion siyasi-inzibati muxtariyyətinin tarixi əsasları 1970-ci illərdə ölkədə baş verən hadisələrlə bağlı oldu [5, s. 112]. 1976-cı ildə muxtariyyət məsələsini müzakirə edən Portuqaliya Müəssislər Məclisi inzibati və siyasi muxtariyyət rejimini güclü konstitusion təminatla möhkəmləndirməyə hazır idi. Muxtariyyətin verilməsinə Azorun dövlətə davamlı inteqrasiyasını təmin etmək üçün kompromis kimi baxılırdı. Afrika müstəmləkələrini itirən, İngiltərə və ABŞ kimi dünya dəniz nəhəngləri ilə ittifaqı, onların himayəsini təmin edən ənənəvi dəniz mirasından məhrum olan Portuqaliya, Azor və Madeyra adaları olmadan Atlantik okeanındakı mövcudluğunu daha da zəiflədər və kiçik qitə dövlətinə çevirilərdi.

Bundan başqa, 1975-ci il aprelin 8-də Londonda arxipelaqın müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparmaq məqsədi ilə Joze de Almeyanın liderliyi altında Azor adalarının Azadlıq Cəbhəsi (FLA – a Frente de Libertação dos Açores) yaradılmış, həmin ilin avqustunda təşkilatın hərbi qanadı – Azor adalarının Azadlıq Ordusu təşkil edilmişdi. Parisdə yaradılan (1975) “Azorun müvəqqəti kölgə hökuməti” və ya “Azor adalarının mühacirətdəki hökuməti” də arxipelaqın müstəqilliyi uğrunda çıxış edirdi. Proqramındakı əsas müddəaları Portuqaliyadan ayrılmaq, sosial-demokratiya və milli

müstəqillik olan FLA həmin ilin iyununda müvafiq mübarizəyə başlamışdı. 1976-cı il sentyabrın 8-də Ponta-Delqadada Respublika naziri general Qalvano de Fiqeyredunun iştirakı ilə Mota Amaralanın başçılığı altında ilk Region Hökuməti fəaliyyətə başladıqdan sonra separatçılıq fəaliyyəti zəiflədi [17].

Azor separatizminin yaratdığı qorxu məhz bu dövrdə onun milli hərbi və ya siyasi amilə deyil, arxipelaqın siyasi həyatına əsaslanmasından və adalarda marağı olan dövlətlərin separatizmə verdiyi dəstəkdən qaynaqlanırdı. Belə ki, Azorun müstəqilliyi haqqında məsələ o zaman ABŞ prezidenti C.Ford, SSRİ rəhbəri L.Brejnev və AFR kansleri G.Şmidt arasında müzakirə mövzusu olmuşdu. Bundan başqa, arxipelaqda müxtəlif Amerika qurumları əhaliyə yardım və təhsil məsələləri ilə məşğul olurdu [5, s. 113]. SSRİ Portuqaliyadakı maraqlarını bu ölkənin kommunist partiyasının fəaliyyətini dəstəkləməklə həyata keçirməyə çalışırdı. FLA-nın da fəaliyyətində bəzi hallarda Azorun müstəqilliyi uğrunda mübarizədən daha çox məhz bu kommunist qüvvələrin siyasi iqtidarının qarşısının alınması meyilləri qabarıq görünürdü. Vaşinqtonda və müxtəlif Avropa paytaxtlarında ən yüksək səviyyədə Azorun o zamankı aparıcı siyasi xadimlərinə Qərbin dəstəyi ifadə edilirdi. Bu proseslərin kulminasiya nöqtəsi separatçı hərəkət liderlərindən birinə adaların müstəqilliyinin simvolu olmaq istədiyi halda, Azor prezidentliyi təklif edilmişdi. Belə bir müstəqillik ABŞ-ın marağında idi və onun dəstəyi ilə mümkün olacaqdı. Azorun müstəqilliyi ideyası bu və ya digər dərəcədə yerli siyasi cərəyan və hərəkətlərin – Azor xalqının öz müqəddəratını təyin etməsi uğrunda hərəkətin (MAPA), Azor Milliyətçi Hərəkətinin (MNA) və FLA-nın maraqlarına uyğun idi. Beləliklə, aydın olur ki, muxtar region statusu, bir sıra geosiyasi amillərlə də nəzərə alınmaqla, Portuqaliyanın tətbiq etməyə məcbur olduğu “xüsusi rejim”dir. Başqa sözlə, əgər 1976-cı ildə Azor adalarına muxtariyyət statusu verilməsəydi, hadisələrin hansı axarda inkişaf edəcəyini təsəvvür etmək çətin idi [5, s. 114; 17].

Məhz bu şəraitdə, baş verən “qərənfil inqilabı” (1974, aprel) ilə “yeni dövlət” diktaturası devrildikdən sonra Portuqaliya hakimiyyəti regionların muxtariyyəti məsələsinə daha həssas yanaşmağa başladı. 1975-ci ildə Azorda inzibati və siyasi muxtariyyətinə dair üzrə geniş müzakirələr getdi. Tərəflər status məsələsində aşağıdakı əsas prinsiplər üzrə konsepsus əldə etdilər: muxtariyyət yalnız inzibati deyil, həm də siyasi olmalı; siyasi muxtariyyət regional özünüidarə orqanlarının, qanunvericilik səlahiyyətləri olan məclisin və icraedici səlahiyyətləri olan hökumətin mövcudluğunu əhatə etməli; Azor vahid muxtar region olmalı; muxtariyyət Konstitusiyaya ilə təsdiq olunmalı və təminat altına alınmalı; arxipelaqlardan hər birinin muxtariyyəti müvafiq regional qanunvericilik məclisində işlənib hazırlanmalı, ölkə parlamenti tərəfindən təsdiqlənməli; arxipelaqdan toplanan maliyyə yığımları regional məsələlərin həlli üçün orada saxlanılmalı; ölkə hakimiyyətini hər bir regionda respublika naziri təmsil etməlidir. Muxtariyyətə dair yeddi ayrı əsasnamə layihəsi təklif edildi. Əsas siyasi partiyalar Azorun və Madeyranın regional muxtariyyət statusuna dair Konstitusiyanın VII bölməsi üçün öz layihələrini təqdim etdilər [5, s. 114-115].

1976-cı ilin martında Müəssislər Məclisi Azor və Madeyra muxtar regionlarının layihəsini hazırlamaq üçün xüsusi komissiya yaratdı. Martın 26-da Azor muxtariyyətinin konstitusion əsaslarına dair mətni təsdiqlədi və bu mətn bəzi kiçik dəyişikliklərlə ölkə Konstitusiyasında (1976, 2 aprel) [18] əks olundu. Muxtariyyətin ilk əsas qanunu olan Muxtar region haqqında müvəqqəti qanun aprelin 30-da təsdiqləndi. İyun ayında arxipelaqda yerli Qanunverici Assambleyaya ilk seçkilər keçirildi. 1976-cı il sentyabrın 8-də isə Mota Amaralanın sədrliyi ilə Azorun ilk regional hökuməti Ponta-Delqadoda Respublika nazirindən öz səlahiyyətlərini təhvil aldı.

1976-cı il Konstitusiyası arxipelaqlara xüsusi status verdi. Konstitusiyada göstərilir ki, “Dövlət unitardır və öz quruluşunda və fəaliyyətində adaların muxtariyyət rejimlərinə və sub-sidiarlıq prinsiplərinə, yerli hakimiyyət orqanlarının muxtariyyətinə və dövlət idarəçiliyinin demokratik əks-mərkəzləşdirməsinə hörmətlə yanaşır. Azor və Madeyra arxipelaqları özlərinin siyasi-inzibati statutlarına və hökumət orqanlarına malik olub, muxtar region təşkil edirlər” (maddə 6). Dövlət Azorun və Madeyra arxipelaqlarının uzaq məsafədə yerləşən regionlar olduğu da nəzərə alınmaqla, ölkənin bütün milli ərazisinin harmonik inkişafını stimullaşdırmağı özünün əsas konstitusion vəzifələrindən hesab edir (m. 9).

Muxtariyyətlərin regional qanunverici assambleyalarına deputat seçkilərinə dair qanunun qəbul edilməsi Respublika Assambleyasının müstəsna səlahiyyətidir (maddə 164). Konstitusiyaya muxtar regionların assambleyalarına ölkə parlamentində qanunvericilik təşəbbüsü hüququ verir

(m. 170). Ölkə Assambleyası ilə yanaşı, Azor və Madeyranın regional assambleyalarının qətnəmələri və rəqləmətləri də rəsmi orqan olan “Diário da República” qəzetində dərc edilir (m. 119).

Muxtar regionlar ölkə hökumətinə maliyyə hesabatları təqdim edir və ölkənin Hesablama palatası bu hesabatlar üzrə qərar qəbul edir. Palatanın muxtariyyətlərdə bölmələri vardır (m. 214).

Konstitusiyada muxtar regionlara 225-234-cü maddələri əhatə edən ayrıca bölmə (VII) həsr olunmuşdur. Azor adaları və Madeyranın xüsusi siyasi-inzibati rejimi coğrafi, iqtisadi və sosial xüsusiyyətlərə və ada əhalisinin muxtariyyətə can atması amilinə əsaslanır. Başqa sözlə, əslində dövlətin arxipelaqa xüsusi status verməyə məcbur olduğu etiraf edilir. Yəni Azorda əslində metropoliya tərəfindən nə xalqların öz müqəddəratını təyin etməsi prinsipinə riayət olunmasından, nə də dövlətin əks-mərkəzləşdirmə yolu ilə inzibati-siyasi islahatlara getməsindən danışmaq düzgün deyil. Regional muxtariyyət vətəndaşların idarəetmədə, sosial-iqtisadi inkişafda, region maraqlarının stimullaşdırılmasında demokratik iştirakı, həmçinin bütün portuqallar arasında birliyin və həmrəyliyin möhkəmləndirilməsi məqsədinə xidmət edir. Eyni zamanda regional siyasi-inzibati muxtariyyət dövlətin suverenliyinin bütünlüyünə xələl gətirmir və Konstitusiya çərçivəsində reallaşdırılır (m. 225).

Muxtar regionlar öz assambleyaları tərəfindən layihəsi işlənib hazırlanmış və Respublika Assambleyasında müzakirə olunaraq qəbul edilmiş siyasi-inzibati statutlarına malikdir. Konstitusiya muxtar regionları ərazi-hüquqi şəxslər kimi təsbit edir və müvafiq şəkildə onların statutlarında öz əksini tapan geniş səlahiyyətlər spektrini müəyyənləşdirir (m. 227). Regionun qanunvericilik muxtariyyəti onun öz siyasi-inzibati statutunda müəyyən edilmiş məsələlərə aiddir (m. 228). Dövlət orqanlarının müstəsna səlahiyyətlərinə daxil olmayan məsələlər üzrə xüsusi regional qanunvericiliyin mövcud olmadığı halda, muxtar regionlarda qüvvədə olan normalar tətbiq edilir. Dövlət orqanları muxtar regionun təcrid vəziyyəti ilə bağlı bərabərsizliyi xüsusi nəzərə alaraq, onların sosial-iqtisadi inkişafını təmin edir, həm öz səlahiyyətlərinə və həm də muxtar regionlara aid olan məsələlərlə bağlı həmişə regional hakimiyyət orqanları ilə məsləhətləşirlər (m. 229).

Azorda Respublika Prezidenti tərəfindən Dövlət Şurası ilə məsləhətləşməklə vəzifəyə təyin edilən və vəzifəsindən azad edilən Respublika Nümayəndəsi vardır. Respublika Nümayəndəsi vəzifəsi boş olduqda, eləcə də Nümayəndənin olmadığı və ya öz funksiyalarını yerinə yetirə bilmədiyi hallarda, onu regional Assambleyanın sədri müvəqqəti əvəz edir (m. 230).

Muxtariyyətin özünüidarə orqanları Qanunverici Assambleya və Region Hökumətidir. Qanunverici Assambleya proporsional təmsilçilik prinsipi ilə ümumi, birbaşa və gizli seçki hüququ əsasında 4 il müddətinə seçilir. Region Hökuməti Qanunverici Assambleya qarşısında siyasi cavabdehlik daşıyır. Respublika Nümayəndəsi seçkilərin nəticələrini nəzərə almaqla, Region Hökumətinin Prezidentini təyin edir, həmçinin sonuncunun təklifi ilə hökumətin üzvlərini təyin edir və vəzifədən azad edir. Hökumətinin tərkibi Qanunverici Assambleya tərəfindən təsdiq edilir. Hökumət özünün təşkili və fəaliyyəti ilə bağlı məsələlərdə müstəsna səlahiyyətlərə malikdir (m. 231).

Qanunverici Assambleya regional büdcəni, iqtisadi və sosial inkişaf planlarını, hesabatları təsdiq etmək və milli fiskal sistemi regional xüsusiyyətlərə uyğunlaşdırmaq üzrə müstəsna səlahiyyətlərə malikdir. Respublika Nümayəndəsi regional qanunvericilik aktlarını və normativ qərarları imzalayır və dərc etdirir. Nümayəndə Qanunverici Assambleyanın istənilən qərarını aldığı gündən 15 gün ərzində onu ya imzalayır, ya da veto qoyaraq (Konstitusiyaya zidd olduqda) aktın yenidən müzakirə olunmasını tələb edir (Konstitusiyanın 278-ci və 279-cu maddələri Nümayəndəyə veto hüququ tanıyır). Qanunverici Assambleya səlahiyyətli üzvlərinin mütləq çoxluğu ilə öz aktını yenidən təsdiqlədikdə, Nümayəndə aktı aldıqdan sonra 8 gün ərzində imzalayır. Həmçinin Region Hökumətinin istənilən qərarını imzalamaq üçün aldığı andan 20 gün ərzində ya onu imzalayır, ya da yazılı şəkildə səbəbləri göstərməklə, imzalamaqdan imtina edir. Bundan sonra hökumət öz qərarını qanun layihəsi şəklində təsdiq olunmaq üçün Qanunverici Assambleyaya təqdim edə bilər (m. 233). 1976-cı ildən etibarən respublika nümayəndələri (respublika nazirləri) veto hüququndan cəmi iki dəfə istifadə etmişlər [1, s. 112].

Portuqaliya Prezidentinin Qanunverici Assambleyanı buraxmaq hüququ vardır. Bu zaman o, Dövlət Şurası və regional parlamentdə təmsil olunan siyasi partiyalarla məsləhətləşir. Qanunverici Assambleyanın ləğvi Region Hökumətinin də səlahiyyətlərinə xitam verilməsinə səbəb olur. Regional parlament ləğv edildikdə, onun üzvlərinin və ya Bürosunun səlahiyyət müddəti növbəti seçkilərdən sonra formalaşan parlamentin ilk iclasınadək davam edir.

Beləliklə, mərkəzi hakimiyyətin siyasi nəzarəti altında keçən beş əsrlik dövrdən və XIX-XX əsrlərin qovşağındakı qısamüddətli inzibati muxtariyyət təcrübəsi mərhələsindən sonra Azor adaları, nəhayət, öz müqəddəratını təyin etmə hüququ əsasında siyasi muxtariyyətə malik oldu. 1976-cı il aprelin 30-da “Diário da República” (“Respublikanın gündəliyi”) qəzetində Portuqaliya Prezidenti F.K.Qomesin imzası ilə təsdiq edilmiş Azor adaları Muxtar Regionunun Müvəqqəti Statutu və “Azor adaları Muxtar Regionunun Regional Assambleyasına seçkilər haqqında” qanunlar dərc edildi. Müvəqqəti Statut 7 bölmə, 70 maddədən ibarət idi [11, 1976, 30 aprel].

1979-cu ilin martında Sosialist və Sosial-demokrat partiyaları regional parlamentə Azor MR haqqında əsasnamə layihələri təqdim etdilər. Müzakirələr nəticəsində regional parlament Azor MR-in Siyasi-İnzibati Statutunu qəbul etdi. Portuqaliya Assambleyası 1980-ci il iyunun 27-də Statutu təsdiqlədi. Preambula hissəsi olmayan Statut həmin il avqustun 5-də dərc olunaraq qüvvəyə mindi. Muxtariyyətin 1980-ci il Siyasi-İnzibati Statutunun yeni redaksiyası 1987-ci il martın 26-da təsdiqləndi. 1998-ci il iyunun 29-da Respublika Assambleyası tərəfindən qəbul edilən və avqustun 3-də ölkə Prezidentinin təsdiq etdiyi Statutun növbəti yeni redaksiyası 6 bölmə, 115 maddədən ibarət olub, preambulaya da malik idi. Cəmi bir ay sonra, 27 avqust 1998-ci il tarixli Qanunla Statuta yenidən əlavə və dəyişikliklər edilmişdi [19; 20].

Hazırda muxtariyyətin hüquqi statusu 2008-ci il sentyabrın 25-də ölkə parlamentində təsdiq edilmiş Azor adaları MR-nun Siyasi və inzibati statusu haqqında 2 №-li Statutla (2009-cu il yanvarın 12-də qüvvəyə minmişdir) tənzimlənir. Statut 8 bölmə, 141 maddədən ibarətdir. Preambulada “Azor adalarının azad şəkildə özünüidarəetmə hüququ uğrunda azorluların bir əsr əvvəl başlayan mübarizəsi” və “Azorun identikliyi və xalqının birliyi təsdiqləyən ilk muxtariyyətçilərin xatirəsini əziz tutaraq və onları zamanla əvəz edərək muxtariyyət idealını qoruyan və davam etdirən hər bir kəsin apardığı böyük mübarizənin şərəfinə dərin hörmət bəsləyərək” bu konstitusion aktın qəbul edildiyi göstərilir. Yəni Azorun muxtariyyət statusu əks-mərkəzləşdirmə prosesinin nəticəsi kimi deyil, adaların özünüidarəetmə uğrunda mübarizəsinin vadar etdiyi məcburi tədbir kimi ortaya çıxmışdır.

Arxipelaq hüquqi şəxs statusunda Portuqaliya Respublikasının muxtar regionudur. Region siyasi, qanunvericilik, inzibati, maliyyə və əmlak muxtariyyətinə malik olub, rəhbər orqanları Qanunverici Assambleya və Region Hökumətidir. Regionu Qanunverici Assambleyanın Prezidenti təmsil edir. Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş hallarda və hökumətin öz səlahiyyətlərini həyata keçirməsindən irəli gələn hallarda Regionu həmçinin Region Hökumətinin sədri də təmsil edir.

Qanunvericilik hakimiyyəti orqanı proporsional seçki sistemi əsasında 4 il müddətinə seçilən, “qanunvericilik və regional hökumətinin fəaliyyətinə nəzarət səlahiyyətləri olan” Qanunverici Assambleyadır (Assembleia Legislativa). Region parlamentinin Horta şəhərində və Fayal adasında qərargahları, digər adalarda isə nümayəndəlikləri vardır. Assambleya üzvlərinin dəqiq sayı Statutda göstərilmir, lakin “hər bir adadakı seçki dairəsində iki deputat və həmin adada qeydiyyatda alınmış seçicilərin sayına mütənəsbil olaraq əlavə bir neçə deputat seçilir” (m. 27). Deputatlığa namizədlər seçildiyi dairəni deyil, bütün Regionu təmsil edirlər (m. 29).

Ölkə Prezidenti Qanunverici Assambleyanı buraxmaq hüququna malikdir. O, müvafiq qərarı Dövlət Şurasının və Region parlamentində təmsil olunan siyasi partiyaların mövqeyini dinlədikdən sonra qəbul edir. Bununla belə, Assambleya seçildiyi gündən altı ay müddətində və ya Azor adaları mühasirədə və ya fəvqəladə vəziyyət şəraitində olduqda buraxıla bilməz. Region parlamenti buraxıldıqda növbəti seçkilər 60 gün müddətində keçirilir (m. 69).

Azorda 9 (hər adada bir) seçki dairəsi və əlavə bir regional kompensasiya dairəsi (səslərə uyğun mandatların paylanmasında mümkün olan səhvlərin aradan qaldırılması üçün) təşkil edilir. Qanunverici Assambleyaya 2004-cü ildə keçirilən seçkidə 52 deputat seçilmişdi ki, onların da 6 nəfərini (12%) qadın deputatlar təşkil etmişdi. 2008-ci ildəki seçkilərdə isə regional parlamentdə 57 deputat təmsil olunmuşdu ki, onların da 9-u (15.8%) qadınlar olmuşdur [9, s. 27; 14; 15, s. 23].

Azorda müstəqil siyasi partiyalar yoxdur. Mövcud siyasi təşkilatlar isə ölkə üzrə milli siyasi partiyaların regiondakı şöbələri səviyyəsindədir. Bu baxımdan siyasi partiyaların populyarlığı çox vaxt onların ölkədəki nüfuzu ilə ölçülür. 1992-ci ilədək arxipelaqda Xalq Demokratik Partiyası/Sosial Demokrat Partiyası (PPD/PSD) alyansı populyar idisə, 2012-ci ildə Qanunverici Assambleyaya

keçirilən seçkilərdə Sosialist Partiyası 49,02% səs toplayaraq mandatların çoxunu (30 mandat) əldə etmişdi. Əvvəlki iki partiya isə birlikdə 23 (müvafiq olaraq 4 və 19) mandatına sahib olmuşdu.

Portuqaliya Respublikasında seçkili vəzifələrə namizədlik siyahılarında qadın və kişilərin kvotasının (hər cinsin təmsilçiliyi üçün minimal kvota 33% təşkil edir – E.C.) müəyyənləşdirildiyi 21 avqust 2006-cı il tarixli Üzvi Qanun muxtar regionlarda tətbiq olunmur [9, s. 28].

Regionun təcrid və ucqar vəziyyətinə görə ona səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsində, xüsusilə maliyyə məsələlərində bir sıra imtiyazlar tanınır. Maliyyə məsələsi “milli həmrəylik prinsipi” ilə əlaqələndirilir (m. 19.1) və bu məqsədlə Statutda ayrıca bölmə (III bölmə; “İqtisadi və maliyyə rejimi”) nəzərdə tutulmuşdur. Muxtariyyətdə tətbiq edilən vergilərdən və digər daxilolmalardan əldə edilən gəlir bütünlüklə Azor adalarının öz xərclərinə sərf edilir. Bundan başqa, dövlət həm özü Regiona maliyyə dəstəyi göstərir, həm də ona Aİ-nin vəsaitlərini almasına dəstək verir. Statut milli vergi sistemini Azorun regional xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırmağı da nəzərdə tutur (m. 20).

Azorun icraedici orqanı Region Hökumətidir (Governo Regional). Hökumətin strukturuna onun rəhbərliyi və regional katiblikləri daxildir. Anqra du Heroismu, Horta və Ponta Delqada şəhərlərində qərargahları olan Hökumətin tərkibinə onun sədri, sədrin müavinləri, region katibləri və region məsləhətçiləri daxildir. Region Hökumətinin Şurası isə sədr, sədr müavinləri və region katiblərindən ibarətdir. Şura onun Sədri tərəfindən dövlət siyasətinin ümumi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün çağırılır. Hökumətin Sədri hökuməti təmsil edir, onun işini idarə edir və əlaqələndirir. O, Respublika Nümayəndəsi tərəfindən, Qanunverici Assambleyaya seçkilərin nəticələri, siyasi partiyaların təmsilçiliyi nəzərə alınmaqla, təyin olunur. Sədr müavinlərini, katibləri və region katiblərinin müavinlərini hökumət sədrinin təklifi ilə Respublika Nümayəndəsi vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir (m. 76-81). Region Hökumətinin sədri yalnız ardıcıl üç səlahiyyət müddəti üçün təyin oluna bilər və sonuncu səlahiyyət müddəti başa çatdıqdan sonra eyni şəxs dörd il ərzində yenidən həmin vəzifəyə təyin edilə bilməz. Səlahiyyət müddəti dövründə Region Hökumətinin sədri özü istefa verdikdə, növbədənəkar seçkilər keçirilmədən və ya istifadədən dörd il keçmədən yenidən həmin vəzifəyə təyin edilə bilməz (m. 105).

Region Hökuməti Qanunverici Assambleya qarşısında siyasi məsuliyyət daşıyır (m. 82). Hökumət öz vəzifəsinin icrasına başladıqdan sonra 10 gün ərzində dövlət fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün əsas siyasi və iqtisadi tədbirlərə dair Proqramını Qanunverici Assambleyaya təqdim edir və 5 gün ərzində parlament həmin sənədi ya təsdiq, ya da rədd edir (m. 82-84).

Hökumət kollegial şəkildə hər bir adaya ildə ən azı bir dəfə səfər edir. Bunların birində hökumət səfər etdiyi adada öz iclasını keçirir (m. 87).

Region Hökumətinin üzvləri parlamentin, onun daimi komitələrinin iclaslarında iştirak və çıxış etmək hüququna malikdirlər (m. 72).

Dövləti muxtariyyətdə ölkə Prezidentinin Dövlət Şurası ilə məsləhətləşərək təyin etdiyi və vəzifəsindən azad etdiyi Respublika Nümayəndəsi (Representante da República) təmsil edir. O, Konstitusiyaya düzəlişlərindən sonra əvvəlki və daha çox səlahiyyətə malik olan Respublika Naziri (Region Hökumətinin təqdimatı ilə ölkə Prezidenti təyin edirdi – E.C.) vəzifəsini əvəzləmişdir. Respublika Nümayəndəsi seçkilərin nəticəsinə əsasən Region Hökumətinin sədrini və digər üzvlərini təyin edir və vəzifələrindən azad edir; regional qanunvericilik aktlarını və hökumətin qərarlarını imzalayır və dərc etdirir, veto hüququndan istifadə edir və s. Qanunverici Assambleya veto qoyulan aktı səlahiyyətli üzvlərinin mütləq əksəriyyətinin səsi ilə təkrar təsdiqlədikdə, Nümayəndə aktı aldıqdan sonra 8 gün ərzində imzalayır. Hökumət Nümayəndənin imzalamaqdan imtina etdiyi qərarını qanunverici təklif şəklində təsdiq üçün Qanunverici Assambleyaya təqdim edə bilər (m. 106-107).

Regional məhkəmə təşkilatı Azorun xüsusiyyətləri və tələbatı nəzərə alınmaqla hər adada (Korvo istisna olmaqla) ən azı bir birinci instansiya məhkəməsi qismində təşkil olunan məhkəmə orqanlarından ibarətdir (maddə 133).

Özünüidarəetmə orqanlarının, Qanunverici Assambleya və Region Hökuməti üzvlərinin vəzifələri “siyasi vəzifələr” sayılır. Statut siyasi vəzifə sahiblərinin maaş, mükafat və vəzifələrin icrası ilə bağlı digər maliyyə təminatlarını, staj məsələsini və siyasi vəzifə ilə bir araya sığmayan hərəkətlər və maneələrin əks olunduğu “maraqların ictimai siyahısı”nı müəyyənləşdirir (m. 92-96).

Muxtariyyətlə dövlət orqanları arasında münasibətlər əməkdaşlıq, informasiya mübadiləsi, şəffaflıq, ədalət və milli həmrəylik, səlahiyyətlər bölgüsü və əks-mərkəzləşdirmə prinsiplərinə

uyğun tənzimlənilir. Region marağında olan məsələlər üzrə özünün səlahiyyətli orqanları vasitəsi ilə dövlətin ümumi siyasətinin müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsində iştirak edir (m. 108-113).

Azor xarici siyasət sahəsində geniş səlahiyyətlər almışdır. Region öz səlahiyyətinə aid olan məsələlər üzrə dövlətin xarici siyasətinin müəyyənəşdirilməsi və həyata keçirilməsində Region Hökuməti vasitəsi ilə, eləcə də Portuqaliya nümayəndə heyətlərinin daxilində Avropa inteqrasiyası çərçivəsində milli qanunvericilik məsələləri ilə bağlı dövlətin iradəsinin formalaşdırılmasında iştirak edir. Azor adaları Aİ-nin Regionlar Komitəsində və digər orqanlarında öz Prezidenti və ya onun əvəzinə təyin edilən başqa şəxs vasitəsi ilə iştirak edir. Müstəsna olaraq Regiona aid olan məsələlər üzrə danışıqlarda dövlət Azorun üstün mövqeyini tanıyır. Muxtariyyət beynəlxalq fəaliyyətini müvafiq dövlət orqanlarının rəhbər prinsipləri əsasında qurur. Portuqaliyanın xaricdəki təmsilçilik xidmətləri Regiona xarici əməkdaşlıq siyasətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan bütün köməyi edir. Arxipelaqdan gedən mühacirlərin icmalarının yaşadığı ərazilərlə və ya onların nəslindən olub, Regionda yaşayan immiqrantların icmaları ilə mədəni, iqtisadi və sosial əlaqələrin inkişaf etdirilməsində Azorun müstəsna hüququ vardır (m. 121-124). Məlumatlara görə, Şimali Amerikada (ABŞ və Kanadada) arxipelaqın özünün əhalisindən 4 dəfə çox – 1 milyon azorlu yaşayır [17].

Beləliklə, Azor adaları bilavasitə öz maraqlarına aid olan xarici siyasət məsələlərinin həllində nisbi müstəqilliyə malikdir. Portuqaliyanın 1986-cı ildən üzvü olduğu, vahid valyuta məkanına 2002-ci ildə daxil olduğu Aİ-na Azor sərbəst şəkildə inteqrasiya edir [6, s. 18]. Hətta Aİ tərəfindən Azorun və Madeyanın inkişafına dair ayrıca inkişaf planı (POSEIMA) hazırlanmışdır [5, s. 118]. Aİ tərəfindən Portuqaliyada həyata keçirilən 12 sektoral və 7 regional proqrama (2000-2006-cı illər) ayrılan 26 milyard avronun 1,3 milyardı Azorun inkişafına sərf olunmuşdur. Aİ-nin 14 proqrama (2007-2013-cü illərdə) ayırdığı 21 milyard avrodan çox vəsaitin 1 milyard 156 milyonu Azorda həyata keçirilən 2 regional proqrama sərf edilmişdir [10, s. 104-105]. Beləliklə, muxtariyyətin Aİ-na inteqrasiyası mərkəzi hakimiyyətdən səlahiyyətlərin regional hakimiyyətə ötürülməsinə təsir etmiş, region milli və beynəlxalq səviyyədə uğur və tərəqqiyə nail ola bilmişdir.

Bütövlükdə muxtariyyətdə olduğu kimi, hər bir ada öz maraqlarını təmsil edən bir nümayəndəli orqana malikdir. Adanın özünüidarəetmə və yerli hakimiyyət orqanlarının və ictimaiyyətin nümayəndələrindən ibarət olan bu orqan adanın maraqları ilə bağlı olan məsələlər barədə qərar qəbul edir, adadakı bələdiyyələr arasında əməkdaşlığı və tərəfdaşlığı, bələdiyyələrə dair qaydaların standartlaşdırılmasını təşviq edir, eləcə də Qanunverici Assambleyanın aktı ilə ona həvalə edilmiş digər səlahiyyətləri həyata keçirir (m. 127-128).

Adalarda yerli hakimiyyət orqanları eyni qanunvericilik prinsipi üzrə təşkil olunan bələdiyyələrdir. Yalnız öz məhdud imkanlarına görə Korvo adasının bələdiyyəsi müvafiq düzəlişlərlə birlikdə öz ərazisindəki məhəllələrin idarəçiliyi üçün ümumi səlahiyyətlərə malikdir (m. 134-136). Arxipelaq 19 bələdiyyəyə (konselyo – portuqalca “concelho”), bunlar isə öz nöbətində məhəllələrə (“freguesia”) bölünür. Adalarda cəmi 156 belə məhəllə vardır [1, s. 19].

Azor Qanunverici Assambleya tərəfindən təsdiq edilmiş öz bayrağı, gerbi, möhürü və himnina malikdir. Bayraq və himn müvafiq dövlət atributları prioritet olmaqla, onlarla birlikdə istifadə edilir. Azorun rəsmi paytaxtı olan Ponta-Delqada ilə yanaşı, Horta və Anqra-du-Heroismu da əsas inzibati mərkəzlərdir: Region Hökumətinin Prezidenti, vitse-prezidenti, katibliyi, Aİ və Xarici Əməkdaşlıq üzrə, Elm, texnologiya və avadanlıq üzrə və İqtisadiyyat üzrə regional katibliklər Ponta-Delqadada, Respublika Nümayəndəliyi, Təhsil və təlim üzrə, Əmək və sosial həmrəylik üzrə və Səhiyyə üzrə regional katibliklər Hortada, Qanunverici Assambleya, Kənd təsərrüfatı və meşəçilik üzrə, Ətraf mühit və dəniz üzrə və Su məhsulları üzrə regional katibliklər Anqra-du-Heroismuda yerləşir.

Azor müəyyən dövrlərdə müxtəlif qlobal problemlərin müzakirə edildiyi beynəlxalq danışıqlara və hərbi kampaniyalara şahidlik etmişdir. Livanda vətəndaş müharibəsi zamanı bu ölkəyə amerikan desantlarının çıxarılmasında (1958), ildə Konqoda Çombe rejiminin hərbi baxımdan dəstəklənməsində (1961), İsrail-Misir müharibəsi zamanı yəhudi ordusunun texnika və sursatla təchiz edilməsində (1973), Tehranda ABŞ səfirliyinin xilas edilməsində (1979), İraqa qarşı “Səhrada fırtına” (1991), “Səhra tülküsi” (1998) hərbi əməliyyatları, İraqa son müdaxilə (2003) və s. zamanı Laces hərbi bazası əhəmiyyətli rol oynamışdır [4, s. 76; 7].

1990-cı illərdə ABŞ-in ölkə xaricindəki 14 əsas hərbi bazasının 6-sı Avropada yerləşirdi. Bu

strateji altılığa isə Terseyra adasında yerləşən, ABŞ-ın 1943-cü ildən istifadə etməyə başladığı, Nyu-Yorkdan 4077 km uzaqlıqda olan Laces hərbi hava bazası başçılıq edirdi. Portuqaliya 1949-cu ildə NATO-ya daxil olduqdan sonra Azordakı hərbi bazanı 1951-ci ildə ABŞ-ın sərəncamına vermişdir. ABŞ-ın bazadan istifadəyə görə ödədiyi illik icarə haqqı muxtariyyətin deyil, ölkənin büdcəsinə daxil olur. 1986-cı ildən NATO-ya da bazadan istifadə üçün icazə verilmişdir [4, s. 74-81; 18].

Hazırda Azor geniş muxtariyyətə malik ərazi nümunələrindən birini təşkil edir. Arxipelaqda ciddi separatçı tendensiyalar daha müşahidə olunmur. Bu, bir tərəfdən dövlətin düşünülmüş inzibati-ərazi siyasəti ilə, digər tərəfdən yerli əhaliyə tanınan bir sıra güzəşt və imtiyazlarla əlaqədardır [8, s. 108]. Regionun iqtisadi inkişafının əsasını heyvandarlıq, balıqçılıq və turizm təşkil edir. 1980-ci ildə arxipelaqda 1000 km² ərazidə “Santa-Mariya” adlanan azad iqtisadi zona yaradılmışdır. Burada sənaye, kommersiya və maliyyə fəaliyyətinin bütün növlərinə icazə verilir, ərazi həmçinin beynəlxalq səviyyəli dərindən dəniz limanı və aeroport kimi xidmət göstərir. Zonada fəaliyyət göstərən və layihələrin həyata keçirilməsində maraqlı olan müəssisələrə informasiya dəstəyi ZOFRAM (“Santa-Mariya” Azad İqtisadi Zonasının İnkişafı Cəmiyyəti) vasitəsi ilə göstərilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Абрамов А.М. Азорские острова. Москва, Весь мир, 2006, 120 с.
2. Варламов В.В. Свободные экономические зоны Португалии // Иберо-Америка, 2008, № 7, с. 24-36
3. Варьяш О. Португалия: дороги истории. Москва: Гардарика, 2005, 206 с.
4. Вотановская Е. Азоры здесь тихие. Индекс безопасности, No 2 (89), Том 15, Лето 2009, с. 73-86
5. Карлос Эдуардо Пачеко Амарал. Корни автономии и идентичности общества Азорских островов // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология, 2006, № 8, с. 103-118
6. Кривцов Н.В. Португалия. Москва: Вече, 2008, 82 с.
7. Мечты министров без галстуков. Газета «Контакт». 2000, № 11, 22 мая.
8. Павлова Е.Б. Португалия и интеграционные проекты в современном мире: политические аспекты. Санкт Петербург: Питер, 2001, 150 с.
9. Рассмотрение докладов, представленных государствами-участниками в соответствии со статьей 18 Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Седьмой периодический доклад государств-участников. Португалия. Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин ООН. Distr.: General 29 January 2008, 96 p.
10. Региональная политика стран ЕС. Центр европейских исследований ИМЭМО РАН. Отв.ред. А.В.Кузнецов. Москва: ИМЭМО РАН, 2009, 230 с.
11. Diário da República, Sexta-feira 30 de Abril de 1976, I Série Número 102 – 000300009.pdf
12. Maia, Francisco de Ataíde Machado de Faria e. Os Capitães do Donatario 1439-1766. 4a Edição. Ponta Delgada: Institute Cultural de Ponta Delgada, 1988, 291 p.
13. Projeto de Lei para a Autonomia Administrativa dos Distritos Açorianos. 1921. // Leite J.G.R. A Autonomia dos Açores na Legislação Portuguesa, 1892-1947. – Horta: Edição da Assembleia Legislativa Regional dos Açores, 1987, p. s. 181-195
14. Азорские острова <http://context.reverso.net>
15. Базовый документ, являющийся составной частью докладов государств-участников. Португалия. 30 января 2011 года. Distr.: General 25 July 2011, 106 p. - G1144431.pdf
16. История Португалии <http://rushist.com/index.php/west/2373-istoriya-portugalii>
17. Клочковский Г. Фронт освобождения Азорских островов – ФОА (a Frente de Libertação dos Açores – FLA) www.азоры.пф
18. Constitution of the Republic of Portugal. Seventh Revision [2005] <https://www.amazon.com/Constitution-Republic-Portugal-ebook/dp/B077BB1KTJ>
19. Estatuto Político-Administrativo da Região Autónoma dos Açores.pdf <http://www.azores.gov.pt>
20. Estatuto Político-Administrativo da Região Autónoma dos Açores, Lei n.º 39/80, de 5 de

ABSTRACT

Elman Jafarli

LEGAL-POLITICAL STATUS OF THE AUTONOMOUS REGION OF THE AZORES ISLANDS

Autonomous Region of the Azores islands of the Republic of Portugal consists of 9 inhabited and several volcanic islands in the Atlantic Ocean. The area of the archipelago is 2,322 km², the population is 247 thousand, the capital city of Ponta Delgada. The Azores were discovered by the Portuguese in 1427 and were included in the country in 1439. The status of autonomy at the administrative level of Azores was first given in 1895. After the overthrow of the "new state" regime in Portugal in 1974, the new Constitution of the country (1976) granted the status of political-administrative autonomy to Azores along with Madeira. In the past period, several autonomy statutes were adopted. Currently, the legal status of autonomy is governed by the Political and Administrative Statute of the Autonomous Region of the Azores, consisting of 8 chapters, 141 articles approved in 2008. According to the Statute, the archipelago is an autonomous region of the Republic of Portugal as a legal entity. The Region has its own legislative body – the Legislative Assembly and the executive body – the Government of the Region. The state in the Region is represented by the Republican Representative appointed by the President of Portugal. Azores has a fairly wide autonomy (political, fiscal, financial). Autonomy is an important authority in foreign policy issues, especially with regard to integration with the European Union.

РЕЗЮМЕ

Эльман Джафарли

ЮРИДИЧЕСКО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ СТАТУС АВТОНОМНОГО РЕГИОНА АЗОРСКИХ ОСТРОВОВ

Автономный Регион Азорских островов Республики Португалии состоит из девяти обитаемых и нескольких вулканических островов в Атлантическом океане. Площадь архипелага составляет 2322 km², население 247 тысяч, столица г. Понта-Делгада. Азорские острова были обнаружены португальцами в 1427 году и были включены в состав страны в 1439 году. Статус автономии на административном уровне Азора впервые был дан в 1895 году. После свержения режима «нового государства» в Португалии в 1974 году новая Конституция страны (1976) предоставила статус политико-административной автономии Азорам вместе с Мадейрой. В минувшем периоде было принято несколько статута автономии. В настоящее время юридическому статус автономии регулируется Политическим и Административным Статутом Автономного Региона Азорских островов, состоящий из 8 глав, 141 статьи, утвержденный в 2008 г. Согласно Статуту, архипелаг является автономным регионом Республики Португалии в статусе юридического лица. Регион имеет своего законодательного органа – Законодательную Ассамблею и исполнительного органа – Правительство Региона. Государство в Регионе представлено Республиканским Представителем, назначенным президентом Португалии. Азор обладает достаточно широкой автономией (политической, налоговой, финансовой). Автономия является важным авторитетом и во внешнеполитических вопросах, особенно в отношении интеграции с Евросоюзом.

NDU-nun Elmi Şurasının 29 mart 2018-ci il tarixli qərarı ilə çapa tövsiyyə olunmuşdur. (protokol № 07)..

ayev

MÜSLÜM NƏZƏROV
NİZAMİ QULİYEV
Naxçıvan Dövlət Universiteti

UOT: 16:378

MÜASİR TƏHSİL PARADİQMALARININ FƏLSƏFİ ƏSASLARI

Açar sözlər: *təhsil, təhsil fəlsəfəsi, paradiqma, fəlsəfi antropologiya, həyat fəlsəfəsi*

Key words: *the education, philosophy of education, the paradigm, philosophy of life, philosophical anthropology,*

Ключевые слова: *образования, философия образования, парадигма, философия жизни, философская антропология,*

Yeni ümumdünya birliyinin doğulmasının real iştirakçısı olan müasir təhsil bu birliyin inkişaf problemlərinin episentriyə durur. Təhsil haqqında təsəvvürləri dərinləşdirmək üçün təhsilin müasir dəyərlərinin şəxsiyyətin, qrupun, millətin, cəmiyyətin inkişaf dəyərlərinə uyğun olub-olmadığını dəqiqləşdirmək lazımdır, çünki cəmiyyətin inkişaf resursları bu gün şəxsiyyətin potensialı, yaradıcı qabiliyyətləri ilə bağlıdır. İstənilən cəmiyyətin mədəniyyətinin səviyyəsi və həyat fəaliyyətinin sosial xarakteri onun təhsilinin səviyyəsindən asılıdır. Ümumi planda götürəndə təhsil – dünyanı dərk etmənin və anlamanın, həmçinin cəmiyyətin həyatında professional ustalığa yiyələnmənin forma və vasitələridir.

Təhsil ümumbəşəri sərvət olub, insanın elm və mədəniyyət dünyasına çıxmasının vasitəsidir. Təhsil prosesində insan mədəni sərvətləri mənimsəyir. Mədəniyyəti mənimsəməklə insan nəinki daimi dəyişkən dünyaya adaptasiya edir, həmçinin fəal fəaliyyətə qabil olur, öz subyektivliyinin inkişafına nail olur. Təhsil iqtisadiyyatın, siyasətin, mədəniyyətin və bütövlükdə cəmiyyətin inkişafının mühüm amilidir. Mədəniyyət və təhsil ictimai tərəqqi və sivilizasiyanın inkişafının aparıcı amilləri olmaqla, öz növbəsində cəmiyyətin tələbatlarının təsiri altında inkişaf edir (3.s.166).

Bu baxımdan təhsil sisteminin cəmiyyətdə yerinin və özünəməxsus funksiyalarının öyrənilməsi sosial fəlsəfənin predmetinə aiddir. Təhsil fəlsəfəsi tədqiqat sahəsi kimi formalaşsa da, müstəqil bir elm olmayaraq fəlsəfənin strukturuna daxildir.

Ümumi təhsil fəlsəfəsində mədəni-tarixi inkişaf prosesi kimi pedaqoji təfəkkür və pedaqoji praktikada paradiqma anlayışından istifadə edilir. Müvəqqəti məkan olaraq hər zaman orada insanın özünə və başqasına, dünyaya, təbiətin həqiqətlərinin xarakteristikası haqqında təsəvvürlər formalaşır, bu da özündə səbəb-nəticə əlaqələri və münasi-bətləri ehtiva edir, dünyagörüşündən asılı olaraq hadisələrin mahiyyətini göstərmək üçün xüsusi bir mənzərəyə malik olur.

"Paradiqma" anlayışı XX əsrin 70-ci illərində elm aləminə daxil olub və ictimai təcrübə sahəsində sürətlə uğur qazanıb. Paradiqma (yun.paradeigma- nümunə, model)-müəyyən tarixi dövr ərzində elmi aləmdə qəbul olunmuş, problemin qoyuluşu, həlli və öyrənilməsi modeli, müəyyən tədqiqatın ən ümumi prinsiplərinin anlaşma metodunu və interpretasiya obyektini bildirən əsas elmi baxış, cərəyan deməkdir. "Paradiqma" anlayışı pedaqogika elminə amerikalı tarixçisi T.Kun tərəfindən gətirilib. O, 3 mərhələni fərqləndirmişdir: paradiqma öncəsi, paradiqmanın hakimliyi, elmi inqilab zamanı paradiqma (2;5).

Paradiqma – müəyyən elm sahəsində uzun müddət ərzində tədqiqatlara istiqamət verən nəzəri – metodoloji prinsiplər sistemidir.

Müəllimlərin uşaq haqqında təsəvvürlərinin əsas xarakteristikası, onun şəxsiyyətinin bütün ideya, məqsəd və vəzifələri haqqında, dövrünə xas olaraq təhsil imkanlarını və dünyanın ümumi mənzərəsini bilavasitə özündə əks etdirməklə kompleks təhsil paradiqmasını əhatə edir. Müasir dövr fəlsəfəsində təhsil nəzəriyyəsi yeni paradiqmanın təşəkkül prosesləri ilə səciyyələnir.

Onlar rəngarəngliyi ilə bir-birindən asılı olaraq mürəkkəb və zidiyyətli əsaslarla nəticələnir. Lakin onların birliyi təhsil təcrübəsində ideya və konsepsiyaların həyata keçirilməsi əzmi ilə bağlıdır; bu ötən əsrin fərqləndirici xüsusiyyətlərindəndir. XX əsrin müasir təhsil paradigmalарının qurulması üçün əsas ola biləcək tendensiyalar fəlsəfəsinə qısaca nəzər salaq:

"Həyat fəlsəfəsi"- Qərbdə XIX– XX əsrdə ən geniş yayılmış cərəyanlardan biridir. Banisi alman filosofu A.Şopenhauer (1788–1860) hesab olunur. Bu fəlsəfi istiqamətdə mərkəzi problem insan problemi, onun mahiyyəti və mövcudluğudur (6). Klassik rəasionalizmə reaksiya kimi təbiətşünaslıq mexaniki böhran olaraq doğulur. Ötən əsrin sonlarında insan mövcudluğuna ontoloji bəraət verilməsinə ehtiyac yarandı. Bu dövrdə əsas ideyaların müstəqil istiqamətini onu müəyyənləşdirməyə imkan verən müxtəlif üsuluna görə əlamətlərindən alınmış nəticələri mütəfəkkirlər (F.Nitsşe, O.Diltey, Q.Zimmel, A. Berqson, L.Klages) başa düşülən şəkildə cavab olaraq əsalandırmışlar.

Ontoloji ideya. Həyat özü bölgü istəməyən bütöv üzvi proses olub, ilkin reallıqdır: materiya və ruh, varlıq və şüur. Bu zaman həyatın əsas prinsipləri və bütövlüyü müxtəlif ola bilər: Özünü təmin edən bioloji varlıq kimi, onun üçün xüsusi həyatı substansiyaları (F. Nitsşe, L Klages), hakimiyyətə qədər iradənin izahı psixo-mədəni mahiyyətinin keyfiyyətlərindən asılıdır. Onun mədəni formalarda davam edən yaradıcılıq aktı həyatın və tarixin fasiləsizliyi kimi, mexaniki, cansız "olan" qurumlara qarşı çıxan fasiləsiz inkişaf prosesidir. Onda insanın fərdi həyatı, zamanın hər hansı bir məqamında dönən proses olmayıb, onun şəxsiyyətinin özünə bərabərdir, bu, yalnız öz varlığının fəaliyyəti başa çatdıqdan sonra müəyyən oluna bilər.

Qnoseoloji prinsip – (antisentizm) "həyat fəlsəfəsi": ağıl, klassik məntiq, elm yalnız əşyalar arasında münasibətlərin dərk etdirmirlər, əslində onlar şeyləri əks etdirirlər.

Bu mənada simvolik - təhsildə intellektual, estetik, elmi rəasional idrakın əsasında irrəasional həyatı gerçəklik dərk olunur. İdrakın əsas anlayışları həyat incəsənətinin ən adekvat alətləri olan vərdiş , intuisiya (A.Berqson), hisslər (O.Diltey) insan həyatının bütövlüyü üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Mədəni insan formalaşdırmaq üçün məhz bu keyfiyyətləri inkişaf etdirmək lazımdır. Ümumiyyətlə, nəzəriyyəçilər mədəniyyətin öyrənilməsində bu istiqamətlərin xüsusi rolu olduğunu qeyd edirlər. Bu funksiya mənəvi və təbii olmaqla həyatda vahid metodologiyayı dərk etməyə qadirdir, onda təbiət bütöv olaraq insanın şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasını ortaya çıxaracaq. Həmişinin onun öz qanunauyğunluğu səbəb-nəticə, dəyərlər, şəxsiyyətin irrəasional intuitiv bilinən mahiyyəti kimi başa düşüləcək.

Bu baxımdan təhsil nəzəriyyəsi üçün nəticələr: bütöv prosesinin qurulması üçün əldə etdiyi bilik, adekvat həyat, təbii kompleksin, humanitar-sosial-tarixi, təbiət elmləri və bədii fənlərin humanist düşüncələri və mənəvi-əxlaqi məqsədlərin birliyinin birləşməsi lazımdır. Bu zaman onların bilik almaq proseslərində həyəcanını (təəssübkeşlik, ehtiyac) qeyri-verbal, intellektual üsullarla fəallaşdırmaq xüsusilə vacibdir.

"Həyat fəlsəfəsində" tarixi olan bütöv başa düşülən narahatlıqlar təbii sistemlərdən fərqli olaraq, qanunlar səbəbiyyəti harada fəaliyyət göstərir orada nadir və təkrarsız mədəniyyətlərin düşüncə və fəaliyyət dairəsində geniş fərqlənən tiplə həyata keçirilir.

Ümumiyyətlə tarixi-mədəni inkişaf dövrü xarakter daşıyır. Xalqlar və dövlətlər kimi, insan da, doğulandan ölənə qədər inkişaf yolu keçir. Bu zaman mədəniyyətlərarası sivilizasiya tarixi xronologiyadan asılı olmayaraq seçmə mərhələnin başa çatması deməkdir. Başqa sözlə, klassik konsepsiya dünya tarixi tərəqqisi kimi müstəqil mədəni formalarının müxtəlifliyi, birləşmiş ideya və həyat yaradıcılığının əlaqələndirilməsidir.

Bu baxımdan təhsil - şəxsiyyətin həyat axınında öz biliyini inkişaf etdirməsidir. Başqa sözlə, 1. Təhsil–insanın həyata və əməyə hazırlığının vacib şərtlərindən olan bilik və bacarıqların, həmçinin sistemləşdirilmiş biliklərin mənimsənilməsi prosesi və onun nəticəsidir. 2.Təhsil–cəmiyyətin mədəniyyətinin əsas hissəsi olub, onun üzvlərinin təlim və tərbiyəsini sosiomədəni məqsəd və ideallarla müvafiq şəkildə təmin edir (3,s.177).

Təhsil – bu mürəkkəb, çoxhüdüdüli sosiomədəni və şəxsiyyətyönümlü təzahürdür. O, sanki mədəniyyətin mənbələrini toplayır və onları qeyd edir. Bu vəziyyətlə qarşılaşan fərd həm şəxsiyyət, həm də sosial xadim, həm də homo faber (professional) kimi inkişafa malik olur. Bu dünyanın

özündə də, daxili və xarici birlikdə də özünümü şahidə, özünüdərək prosesində həyata keçirilir. XX əsrin birinci yarısında Qərb fəlsəfəsi diqqətini insana doğru çevirdi. İnsan problemi ilə bu və ya digər dərəcədə məşğul olan, həmin problemi əks etdirən çoxsaylı fəlsəfi konsepsiyalar ümumi fəlsəfəyə antropologiya adı altında birləşir. Bu terminin əsas mənası fəlsəfi fikrin insanın təbiətini və imkanlarını dərinlən anlamaqla əlaqədardır (6).

Fəlsəfi antropologiya XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq fəaliyyət göstərmiş və inkişaf etmişdir. Tam müstəqil elm statusuna malik olan fəlsəfi antropologiyanın predmeti insan həyatının inkişafı, əsas vəzifəsi isə insan varlığının bütövlüyünü bərpa etməkdir. İnsanın əmələ gəlməsində ictimai amillər daha çox rol oynadığında antropologiya humanitar elmlərdə sıx əlaqədardır. Fəlsəfi antropologiya, psixologiya, pedaqogika, sosiologiya, kulturologiya və tətbiqi elmlərin, onun müxtəlif sahələri ilə sıx bağlıdır. Fəlsəfi antropologiya baxımından - insanın fiziki, psixi və mənəvi əsaslarla bacarıq və qabiliyyətlərini hərəkət etdirən, onun metafizik mənşəyi və insan varlığının predmet sahəsini inkişaf etdirməklə, insanın bütöv fəlsəfi obrazını yaratmaq lazımdır.

Bu şəraitdə şəxsiyyətin əsas vəzifəsi baş verənlərə obyektiv yanaşmaq, öz imkanları mövqeyindən və məqsədlərindən asılı olaraq, mövcud şəxsi meyarlar hazırlamaq, onun mənasını anlamaq və öyrənməkdən ibarətdir. O, öz qabiliyyəti ilə, müəyyən "bir həyatın" sərbəst fikirə, öz seçiminə görə ona təhsil vermək məqsədi; yəni insanlığa ("həyat qədar"), mərhəmətə, dözümlülük, ədalət və yaxşılıq öyrətməkdir.

Təhsil prosesində əsas məsələ yeganə üsul olan elmlərdə həqiqətin anlaşılmasına, humanitar idrakda həyatın inkişafı haqqında elmi fikirlər və ideyalara üstünlük verilməlidir. Təhsilin mədəni-humanist funksiyasının reallaşması, demokratik şəkildə təşkil olunmuş təhsil prosesini şərtləndirir ki, onun mərkəzində təlim alan durur. Bu prosesin əsas əhəmiyyəti şəxsiyyətin ahəngdar inkişafıdır. Şəxsiyyət üçün dəyərlərin rolu xüsusən də bundan ibarətdir ki, dəyərlər gerçəkliyin arzuolunan obrazını təsvir edir. Gerçəkləşməyən dəyərlər təkə fərd üçün yox, cəmiyyət üçün də böyük təhlükə kəsb edir, çünki tələb olunmayan dəyərləri həyata keçirmək cəhdləri destruktiv xarakter ala bilər.

Müasir fəlsəfə elmində təhsilin ümumi nəzəriyyəsinin təşəkkülü kimi tendensiya XX əsrin 60-cu illərdən başlayaraq ortaya çıxır. Bu sahədə fəlsəfəsinin elmi biliklərin müstəqil istiqaməti və bütöv sistemi mövcuddur. Bu baxımdan təhsil problemləri pedaqogika, psixologiya, metodika və s. kimi elmlər fəlsəfə elminin də maraq dairəsindədir. Müxtəlif elmlər təhsilin öyrənilməsinə öz nöqtəyindən nəzərdən yanaşırlar. Fəlsəfədə "təhsil" anlayışı insanın formalaşmasının ümumi mənəvi prosesi mənasında işlənir və insanın mənəvi siması bu prosesin nəticəsidir. Təhsil həmçinin, mədəni-tarixi təzahür kimi, eyni zamanda millətlərin, xalqların, bəşəriyyətin zəngin mədəni irsinin toplanması və gələcək nəsillərə ötürülməsi, saxlanması vasitələri kimi də araşdırılır.

Ənənəvi dövrdə yaranan problemlər və onların həlli yolları, təhsil anlayışları, mövzu ümumiliyi, elmin ümumi metodologiya kimi əlamətləri fəlsəfəyə bu sahədə tədqiqatlar aparmağa imkan verir.

İstənilən cəmiyyətin mədəniyyətinin səviyyəsi və həyat fəaliyyətinin sosial xarakteri onun təhsilinin səviyyəsindən asılıdır. Ümumi planda götürəndə təhsil – dünyanı dərk etmənin və anlamanın, həmçinin cəmiyyətin həyatında professional ustalığa yiyələnmənin forma və vasitələridir. Təhsilin mahiyyəti onun funksiyalarında açılır. Onlardan ən əsasları bunlardır:

- Sosiomədəni təcrübənin bir nəsildən digər nəsələ ötürülməsi;
- İnsanın şəxsiyyət və sosial xadim, cəmiyyət həyatının məsul bir üzvü kimi inkişafı;
- Fərdin ictimai faydalı əməyin konkret növünə hazırlanması.

Bu funksiyalar ayrılıqda deyil, bir-birini tamamlayaraq yaranır. Bununla yanaşı, hər hansı bir təhsil eyni zamanda təlim və tərbiyədir (3.s.123).

Təhsil - sosiomədəni sahə olub insan həyatının təşəkkülü və inkişafını təmin edən cəmiyyətdə qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq bacarıqlarına malik olan insanın formalaşmasına yönəlmişdir.

Təhsilin istiqaməti və mövqeyi üçün aktual olan elmi aspektlərin nəticəsi kimi insan mədəniyyət dünyasına, humanizm ideyalarına müraciət edərək daha da sərbəst və yaradıcı olur. Buna görə də cəmiyyət və fərd üçün təhsil mühüm sosial və mənəvi dəyərlərdən biridir.

Bu dəyərlər mədəniyyət kontekstində və ictimai həyatın bilik və elm tarixini, elmi axtarışı statusunun müəyyənləşdirilməsi onun dünyagörüşü və dəyərli düşüncələri, ümumi tendensiyasının humanistləşdirilməsində, irrasionallığı (incəsənət, din) elm və digər formalarının nisbəti haqqında məsələnin qoyulması və onların əsaslandırılmasında, təhsilin kateqorial anlayış aparatının

zənginləşdirilməsində özünü biruzə verir.

Elmi istiqamətlərin məqsədli dəyişməsi məqsədə istiqamətləndirilən xarici qüvvələrin inkişafı; qazanılmış biliklərin bir sıra sahələrdə tətbiqi aspektlərinin inkişafı elmin və əməli fəaliyyətin, əksinə, baş verir; elmi nəzəriyyələrin ekoloji maarifləndirilməsi təbiət üzərində hökmranlığı ideyasının asılığından imtina etmək və s. bu kimi problemləri əhatə edir.

Bütün sadalanan problemlər, müasir elmlər sistemində təhsilin ümumi nəzəriyyəsi (metodologiya) üçün bilavasitə maraq olduğunu, onun yerini açıq-aşkar bildirərək, spesifik mədəni və sosial məqsədlərinə nail olunmasını təmin edir. İnsanın təbii və sosial-mədəni mühit yaradan səbəblər, kompleks humanitar biliklərin müstəqil predmet sahəsinin təşəkkülü haqqında nəzəriyyələrin aktuallığını nəzərə alaraq "qlobal problemlərin fəlsəfəsi" nə ehtiyac yaranır.

"Qlobal problemlərin fəlsəfəsi" kompleks müasir ideyaların və konsepsiyaların obyektiv tendensiyanı inkişaf üçün qlobal əlaqələrin siyasi-iqtisadi, sosiomədəni əlaqələrin yollarını göstərir. Müasir humanitar elminin əsas məqsədi bu istiqamətdə konvergensiya şəraiti yaradan və yanaşmalar axtarışında birləşdirən amilin mümkün yolları göstərməkdən ibarətdir.

Qlobal təfəkkürün təşəkkülü, millətçilik və böyük dövlətlərin geosiyasi iddialarını aradan qaldırılması, məsuliyyət hissi, ümumbəşəri dəyərlər və bəşəri mədəniyyət hər bir insanın yaradıcı fəallığının mənbəyi olmalıdır.

Buradan bəşəriyyətin və dünyanın gələcəyi üçün daha önəmli olan mədəniyyəti, siyasəti və iqtisadiyyatın qorunub saxlanması reallığı daha da vacibdir. Qlobal ekoloji problemlər, millətlərarası və şəxsi münasibətlər, hüquq, istehsal strukturları, kommersiya və ictimai mövcudluğunun digər formaları humanist etikanın mədəni əsasını təşkil edir.

Cəmiyyətin inkişaf təkamülünə (humanistləşdirilməsi istiqamətində) şüur və təcrübə üçün islahatlar, sənayeləşdirmə modelləri əsasında universal mədəni üsulun yeniləşmə sahəsində axtarışına səbəb olur.

Fəlsəfə qlobal problemlərin özünəməxsus tarixi-mədəni universal və ümumbəşəri dəyərlərin mövcudluğunu tanımaq üçün azadlıq, ədalət, ləyaqət şəxsiyyət, onun ayrılmaz yaşamaq hüququ, sosial müdafiə, xalqların və bəşəriyyətin mədəni və siyasi müqəddəratını təyin etmək üçün həyat təminatı sistemi kimi çıxış edir.

Postindustrial cəmiyyətinin təşəkkülü dövründə elm və təhsil sahəsində mədəni əlaqələr ölkələrin və xalqların yaxınlaşması prosesləri, müasir dünyanın ekoloji cəhətdən balanslaşdırılmış dünya iqtisadiyyatı və transmilli idarəetmə qurumlarının yaradılması ilə müşayiət olunur.

Bunları ümumiləşdirərək, qeyd edə bilərik ki, müasir fəlsəfə bəşəriyyətin perspektivini yeni humanitar təfəkkürün təşəkkülündə, mədəniyyət, şəxsiyyət varlığın bütövlüyü prinsipləri əsasında görür.

XXI əsrdə mümkün inkişaf variantlarını və perspektivlərini müəyyənləşdirməyə, xüsusi və çox əhəmiyyətli fikirin ümumi nəzəriyyəsi yerli "vektoru" anlamağa kömək edəcək təhsil ola bilər. Təhsilin məqsədi ümumbəşəri dəyərləri qorumaq və müdafiə etmək, humanist dünyanı yaratmağa qadir olan, mədəni cəhətdən də məsuliyyət yükünü öz üzərinə götürən azad şəxsiyyət yetişdirməkdən ibarətdir.

Bununla yanaşı, təhsilin yeni modeli dünyanın dərk olunmasında nəinki qərbyönlü baxışları, eləcə də şərq dünyagörüşünü birləşdirir ki, bu da sosial harmoniyanın və tarazlığın qorunmasında təbiət və canlı orqanizm haqqında təsəvvürləri, həyat prosesi nəticəsində yaranan ənənələri özündə birləşdirir.

Azərbaycan təhsilinin konseptual, nəzəri-metodoloji problemlərin həlli yolunda köməyə ilk növbədə təhsil fəlsəfəsi gəlməlidir. Bu isə o deməkdir ki, təhsil fəlsəfəsində, təhsilşünaslıqda konseptual-nəzəri işləmələrə yüksək tələblər irəli sürülür (4.s.39).

Təhsil fəlsəfəsindən başqa, Azərbaycanın təhsil mentalitetinin durumunu öyrənmək üçün sosioloji, psixoloji tədqiqatların nəticələrindən də yararlanmaq faydalı olar.

XXI əsrin təhsil idealları şəxsiyyətin inkişafına əsaslanan təlimi ön plana çəkir və öyrənmələrdə daimi olaraq özünütəhsil tələbatını formalaşdırır. Verilmiş prinsip təlimin müxtəlif səviyyələrində özünəməxsus xüsusiyyətə və reallaşdırma formalarına malikdir, yəni ki, ümumtəhsil məktəblərində uşaqlarda maraqların stimullaşdırılması və inkişafından başlayaraq ali məktəbdə təlim - tədqiqat təcrübələrinə qədər hər proses nəzətə alınır. Bu prosesdə ən əsası – öz fikir və hərəkətlərində dialoqa, əməkdaşlıq və qarşılıqlı anlaşmaya istiqamətlənən yeni növ insanın formalaşması perspektivləridir.

Hazırda cəmiyyətin inkişafı bilavasitə insanın fəaliyyəti, onun əməyinin məhsuldarlığı ilə

əlaqəli olduğundan insana qoyulan investisiya - insan kapitalı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnsan kapitalı kompleks sahələri əhatə etməklə, təhsil, elm, səhiyyə, mədəniyyət, incəsənət, informasiya xidmətinə əsaslanmaqla formalaşır.

Beləliklə müasirləşən cəmiyyətlərdə bilik və bacarıqlar kapital sayılır və iqtisadiyyatın əsas resursuna çevrilir. İntellektual işçilərin üstünlük təşkil etdiyi cəmiyyət insanların ictimai fəaliyyətinə və sosial məsuliyyətinə də yeni tələblər irəli sürür və nəhayət “təhsilli insan” anlayışı da yeni məna kəsb edir (3.s.177). Bu baxımdan təhsil sahəsində atılan addımlar müasir tələblərlə deyil, gələcəyin perspektivləri üzərində köklənməli və kəmiyyətə deyil, keyfiyyətə yönəlməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. S.Xəlilov. Elmşünaslığa giriş. Bakı, Çapaşoğlu, 2010, 446 s.
2. Кун Т. Структура научных революций / Пер. с англ. И.З.Налетова. Общая ред. и послесловие С.Р.Микулинского и Л.А.Марковой. М.: Прогресс, 1975. 2 изд. 1977. с. 220
3. Nəzərov M.H., Babayeva A.R, Mədəniyyət və təhsilin ümumi əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı: 2016, 200 s.
4. Nəzərov M.H. Təhsil mentaliteti metodoloji paradiqma kimi. GeoStrategiya jurnalı. № 04 (40) Bakı – 2017. s.36-40
5. <https://portal.edu.az/index.php?r=glossary/>
6. <http://kayzen.az/blog /fəlsəfə/>
7. <https://az.wikipedia.org/wiki/Paradiqma>

ABSTRACT

Muslim Nazarov, Nizami Guliyev

THE PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF CONTEMPORARY EDUCATIONAL PARADIGM

Methodological approach is based on the analysis of the problems and their solutions, education, community, science, culture, education and social life of any society to the opportunities to conduct research in the field of philosophy of social progress and civilization, culture and education level of the leading factors in the development of the methodology as signs of understanding on specific to this end, the traditional time in the article. In turn, the development of modern philosophy of education in the development of modern educational paradigm of which can be the basis for a new paradigm theory and processes of XX century philosophy trends is looked for under the influence of the needs of society.

РЕЗЮМЕ

Муслим Назаров, Низами Кулиев

ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ СОВРЕМЕННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПАРАДИГМЫ

В статье научно-методологический подход на основе анализа, возникающие проблемы и пути их решения, образования, науки, общая методология исследования в этой области культуры, образования, культуры и образования до уровня жизни и социального прогресса и развития цивилизации ведущих факторов общественной деятельности характеру ведения любой возможности, как признаки понятия общность с этой целью проводится традиционно в конкретные темы философии общества. В свою очередь потребностей общества под влиянием современных процессов становления новой парадигмы теории образования, развитие в философии XX века paradiqmalarını, который может стать основой для философии обзор тенденций современного образования и время.

NDU-nun Elmi Şurasının 29 mart 2018-ci il tarixli qərarı ilə çapa tövsiyyə olunmuşdur. (protokol № 07)..